

METHODOLOGY AND HISTORY OF PEDAGOGY МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

UDC 37(09)(438)

DOI 10.35433/pedagogy.2(113).2023.5-27

EDUCATIONAL TRAVELS AS A PHENOMENON OF THE EARLY MODERN AGE (ON THE EXAMPLE OF STORIES OF EDUCATION ABROAD OF THE DESCENDANTS OF POLISH NOBLY FAMILIES OF THE RIGHT BANK OF UKRAINE IN THE XVI-XVIII CENTURIES)

N. M. Bovsunivska*

*"Rzewuski is an ancient home,
but there are ghosts in it"*
(Adam Czartoryski, cit. Oleg Belikov)

The article highlights one of the newest forms of education in the mentioned period in the Polish-Lithuanian Commonwealth, namely educational journeys. These journeys became an important part of the educational program for the noble youth. Peregrination did not involve studying in a specific educational institution. The journey often took place parallel to institutional education or even without it. Besides knowledge, these journeys expanded cognitive horizons, social capital was accumulated, and contacts with representatives of the European elite were established. It is noteworthy that this expensive event contributed to preparing the nobles for future political careers.

The educational component of life in the Polish-Lithuanian Commonwealth of the XVI-XVIII centuries, which included some Ukrainian lands, had its own hierarchy. Its first degree was home education. Gradually, parents and the younger generation began to get used to the idea of upcoming separation. After the young nobleman began to attend an educational institution (the nearest geographically Jesuit collegium, taking into account the confessional peculiarity of the territory), the family mentally prepared for a new step – a trip to Europe to get education and acquire practical skills.

The author also noted that the most extensive academic travels are represented in parental instructions. As a result, it became possible to present certain peculiarities of European society's development. It is mentioned that this issue is scarcely covered in Ukrainian history of pedagogy. Instead, it has attracted and continues to attract lively interest among Polish researchers.

Keywords: educational journey, education, Polish-Lithuanian Commonwealth, education abroad, magnates, nobility, educational content, parental instructions, European elite.

* Candidate of Pedagogical Sciences (PhD in Pedagogy), Docent
(Zhytomyr Ivan Franko State University)
nata715@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6418-7738

ОСВІТНІ ПОДОРОЖІ ЯК ФЕНОМЕН РАНЬНОМОДЕРНОЇ ДОБИ (НА ПРИКЛАДІ ІСТОРІЙ НАВЧАННЯ ЗА КОРДОНОМ НАЩАДКІВ ПОЛЬСЬКИХ ШЛЯХЕТСЬКИХ РОДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В XVI-XVIII ст.)

Н. М. Бовсунівська

*"Ржевуські – це давній Дім,
але в ньому є привиди"*

(Адам Чарторийський, цит. Олег Беліков)

У статті висвітлено одну з новітніх форм навчання в Речі Посполитій указанного періоду, зокрема освітні подорожі. Вони стали важливою частиною освітньої програми шляхетської молоді. Цей вояж за знаннями не передбачав навчання в конкретному навчальному закладі. Подорож часто могла відбуватися паралельно до інституційної науки або взагалі без неї. Окрім знань, мандрівка розширювала пізнавальні горизонти, сприяла накопиченню соціального капіталу й налагодженню контактів із представниками європейської еліти. Показовим є той факт, що ця недешева подія сприяла підготовці вельмож до майбутньої політичної кар'єри.

Освітня складова життя Речі Посполитої XVI-XVIII ст., до складу якої входили й деякі українські землі, мала свою ієрархію. Її першим ступенем було домашнє виховання. Поступово батьки і підростаюче покоління почали звикати до думки про майбутнє розставання. Після того, як молодий шляхтич починав відвідувати навчальний заклад (найближчий географічно розташований єзуїтський колеґіум, зважаючи на конфесійну особливість території), родина морально готувалася до нового кроку – подорожі до Європи з метою здобуття освіти та набуття практичних навичок.

Водночас зазначено, що найбільш розгорнуто академічні переміщення представлено в батьківських інструкціях. З огляду на це з'явилася можливість представити певні особливості розвитку європейського соціуму. Указано, що порушене питання майже не висвітлене в українській історії педагогіки. Натомість воно викликає й викликало жвавий інтерес польських дослідників.

Ключові слова: освітня подорож, навчання, Річ Посполита, освіта за кордоном, магнати, шляхта, зміст освіти, батьківські інструкції, європейська еліта.

Introduction of the issue. The range of issues that pedagogical science covers is now quite wide, and researchers successfully solve all the challenges that modern society poses to education. However, a certain layer of knowledge on the history of Ukrainian pedagogy is still insufficiently studied. The Soviet authorities tried to hide sources that talked about the powerful development of Ukrainian lands, which once became part of the powerful state of the Polish-Lithuanian Commonwealth. A whole layer of historical data was withdrawn from circulation or interpreted in a distorted form. For a long time, it seemed that the history of the conglomerate was the most deaf intermission in the history of Ukraine. Meanwhile, this era is one of the most fruitful periods of development of our state in the bosom of the Polish-Lithuanian Commonwealth: churches and castles were

Постановка проблеми. Коло питань, які охоплює педагогічна наука, наразі досить широке, і дослідники успішно вирішують усі виклики, які ставить сучасне суспільство перед освітою. Проте певний пласт знань з історії української педагогіки все ще залишається дослідженим недостатньо. Радянська влада намагалася приховати джерела, які розповідали про потужний розвиток українських земель, які колись увійшли до складу могутньої держави Річ Посполита. Цілий пласт історичних даних було вилучено з обігу або потрактовано в перекрученому та спотвореному вигляді. Довгий час здавалося, що історія конгломерату – найглухіший антракт в історії України. А поміж тим ця доба є одним із плідних періодів розвитку нашої держави в лоні Речі Посполитої: зводилися храми й замки, розбудовувалася інфраструктура міст,

built, the infrastructure of cities was built, the institution of political activity was improved, and elections were held. In this context, it is worth recalling the historic congress of monarchs in Lutsk in 1429, which was attended by the Polish King Władysław II Jagiełło (with the retinue), the future Emperor King of Rome, Czech, Hungarian Sigismund I Luxembourg (with the retinue), King Eric of Pomerania of Denmark, representatives of the Livonian and Teutonic Orders, the Moldavian Voivode, the legate of the Pope and representatives of the Byzantine Emperor, princes from Muscovy and Tatar Khans [11].

The educational component of life in the Polish-Lithuanian Commonwealth of the XVI-XVIII centuries, which included some Ukrainian lands, had its own hierarchy. Its first degree was home education. Gradually, parents and the younger generation began to get used to the idea of upcoming separation. After the young nobleman began to attend an educational institution (the nearest geographically Jesuit collegium, taking into account the confessional peculiarity of the territory), the family mentally prepared for a new step – a trip to Europe to get education and acquire practical skills.

Travel at that time was not a new phenomenon in education. John Amos Comenius was one of the first to realize the benefits of such a tour. His biography is a confirmation of this, because where, if not in traveling, you can get an impression of the richness and diversity of natural conditions, features of customs, culture, language, and everyday life of different peoples. Inspired by the impressions of his own voyages in Europe, the teacher for a long time supervised the preparation of young people for such a trip, and also supervised mentors in noble families in his homeland. Pedagogical search was embodied in his "Great didactics", in which the author outlined his vision for periodization of human development: after studying at the University, travel, in his opinion, should be the final stage of Education [6].

Actually, the educational institution could be located several tens of kilometers

удосконалювався інститут політичної діяльності, відбувалися вибори. У цьому контексті варто нагадати про історичний з'їзд монархів у Луцьку 1429 р., на якому були присутні польський король Владислав II Ягайло (з почтом), майбутній імператор король римський, чеський, угорський Сигізмунд I Люксембург (з почтом), король Данії Ерік Померанський, представники Лівонського та Тевтонського Орденів, молдавського воєводи, легат Папи Римського та представники Візантійського імператора, князі з Московії й татарські хани [11].

Освітня компонента життя в посполитій державі зразка XVI-XVIII ст., до складу якої увійшли деякі українські землі, мала свою ієрархію. Її першим ступенем була освіта в домашніх умовах. Поступово батьки й молодше покоління починали призвичаюватися до думки про близьку розлуку. Після того, як юний шляхтич починав відвідувати навчальний заклад (найближчий територіально єзуїтський колегіум, зважаючи на конфесійну особливість території), сімейство морально готувалося до нового кроку – подорожі в Європу для отримання освіти та набуття практичних умінь.

Подорож на той час не була новим явищем в освіті. Одним із перших користь такого турне усвідомив Ян Амос Коменський. Його біографія – підтвердження цього, бо де, як не в мандрівках, можна скласти враження про багатства й різноманітність природних умов, особливості звичаїв, культури, мови та побуту різних народів. Надихнувшись враженнями від власних вояжів Європою, педагог тривалий час здійснював керівництво підготовкою молодих людей до такої подорожі, а також наглядав за наставниками в знатних родинах на батьківщині. Педагогічні пошуки втілювалися в його "Великій дидактиці", у якій автор виклав своє бачення на періодизацію розвитку людини: після навчання в університеті подорож, на його думку, має стати завершальним етапом освіти [6].

Власне, освітня інституція могла розміщуватися за декілька десятків кілометрів (якщо це були Львів,

away (if it was Lviv, Przemyśl, Lutsk) and even further – Krakow. However, educational institutions in Bohemia, Austria, and Germany were more prestigious at that time. The Knight schools of Italy and France were popular. And, of course, the educational traditions of universities were attractive.

It was from these centers of education that the educational rapprochement of the Grand Duchy of Lithuania and The Crown (Poland) began: at the beginning of the XVI century, Piotr and Paweł Sapieha and Paweł Holszański studied at the University of Krakow, later Michał Sapieha studied science there [4] but such noble families as Radziwiłł and Chodkiewicz joined the cohort of the University "Brotherhood" later – from the 40s of this century. For them, a thorough education was not very interesting, because the public position was often determined by the size of the estate, the strength of mutual family assistance and the attitude of the king. However, after the adoption of new versions of the Lithuanian Statute of 1529, a new type of foreign trips of the gentry appeared: now it could go not only to jousting tournaments, but also to get an education. Over time, educational trips became very popular among those in power in the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Current state of the issue. The history of the Polish-Lithuanian Commonwealth is not only the history of Poland or Lithuania. However, due to objective historical circumstances, the issue of educational voyages of children of magnates who owned land in Poland, Lithuania, Belarus, and Ukraine was raised mainly by Polish teachers and historians. Therefore, the author decided to turn first of all to their scientific achievements. It can be stated that they studied educational voyages to a certain extent differentially: sources, the authors of which are the most noble applicants for education or their guardians-mentors, as well as the type of document (diaries, albums, instructions, Wills, university records). Interesting sources are the authors of which are grand mothers: the research of Agnieszka Słaby and Małgorzata Ewa Kowalczyk is devoted to this issue [5]. They successfully explored

Перемишль, Луцьк) і навіть далі – Краків. Проте більш престижними на той час були навчальні заклади в Богемії, Австрії, Німеччині. Користувалися популярністю лицарські школи Італії та Франції. І, звичайно, привабливими були освітні традиції університетів.

Саме з цих вогнищ освіти розпочалося освітнє зближення Великого князівства Литовського та Корони (Польщі): на початку XVI ст. в університеті Кракова навчалися Пьотр і Павел Сапєги та Павло Гольшанський, пізніше там же студював наука Міхал Сапєга [4] Але такі знатні роди, як Радзивілли та Ходкевичі, до когорти університетської "братії" долучилися пізніше – з 40-х років зазначеного століття. Для них ґрунтовна освіта була недуже цікавою, бо публічне становище часто визначалося величиною маєтку, міцністю родинної взаємодопомоги та ставленням короля. Проте після прийняття нових редакцій Литовського Статуту 1529 р. з'явився новий вид закордонних поїздок шляхти: тепер вона могла їздити не тільки на лицарські турніри, а й для отримання освіти. Згодом освітні подорожі стали дуже популярними в середовищі можновладців Речі Посполитої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія Речі Посполитої – це історія не тільки Польщі або Литви. Проте через об'єктивні історичні обставини питання освітніх вояжів дітей магнатів, які володіли землями в Польщі, Литві, Білорусі, Україні, порушували переважно польські педагоги та історики. Тому автор вирішив звернутися насамперед до їхніх наукових надбань. Можна констатувати, що едукативні вояжі вони вивчали певною мірою диференційовано: джерела, авторами яких є самі вельможні здобувачі освіти або їхні опікуни-наставники, а також вид документа (щоденники, альбоми, інструкції, заповіти, університетські записи). Цікавими є джерела, авторами яких є вельможні матері: цьому питанню присвячені дослідження Агнешки Слаби (Agnieszka Słaby) та Малгожати-Еви Ковальчик (Małgorzata Ewa Kowalczyk) [5]. Вони успішно досліджували певні аспекти подорожей дівчат і дорослих дам,

certain aspects of girl's and adult women's travel, and also highlighted the "feminine" side of parenting instructions for young travelers. The scientific works of Anna Markiewicz [12-14] and Adam Kucharski, which are devoted directly to Educational Travel [7-10], cover the content of albums of nobles, as well as their surroundings. The general reconstruction of the picture of the educational journey of an individual young nobleman of those times is made in scientific publications by Artur Goszczyński, who studied the biography of Jan Stanisław Sapieha [4].

Diaries were another valuable source of coverage. Their authors were direct participants in the travels of that time. The reality of that time provides rich material for the imagination of readers even after hundreds of years. The main themes of the descriptions were architecture, nature, and society. Travel diaries were important for reflecting the social relations of different strata of participants in the trip, as well as to cover a number of issues of social communication and interpersonal contacts. One of the participants of the journey of the XVII century the swordsman of Chernihiv Jan-Michal Kossovich was the tutor of the eldest sons of the Castellan of Krakow, Crown Hetman Stanisław Jan Jabłonowski. He wrote in his diary about his relations with bankers, merchants, doctors, monks, and teachers of educational institutions where the Jabłonowski brothers studied (the Jesuit collegium in Prague and the famous Paris Collège Louis-le-Grand) [13]. Rich landowners, whose names are still known in the world (Radziwiłł, Ogiński, Rzewuski, Lubomirski), left valuable sources about their studios abroad. Thanks to them, descendants can form an opinion about the educational traditions of early modern times.

It is also worth noting that numerous websites have been created that contain digitized literature on the selected issue, including Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Silva Rerum [<https://www.wilanow-palac.pl/>], Bblogi staropolskie [<https://staropolscy.pl/>]. Electronic libraries of museums, Library

а також висвітлювали "жіночу" сторону батьківських інструкцій для юних мандрівників. Безпосередньо освітнім подорожам присвячено наукові праці Анни Маркевич (Anna Markiewicz) [12-14] та Адама Кухарського (Adam Kucharski) [7-10], які висвітлюють зміст альбомів дворян, а також їхнє оточення. Загальну реконструкцію картини освітньої подорожі окремого молодого дворянина тих часів робить у наукових публікаціях Артур Гощинський (Artur Goszczyński), який досліджував біографію Яна-Станіслава Сапеги [4].

Ще одним цінним джерелом висвітлення подій були щоденники. Їхніми авторами були безпосередні учасники подорожей тієї доби. Тогочасна реальність дає багатий матеріал для уяви читачів навіть через сотні років. Основними темами описів були архітектура, природа та соціум. Важливе значення подорожні діаріюші мали для відображення соціальних відносин різних прошарків учасників подорожі, а також для висвітленні низки питань соціальної комунікації та міжособистісних контактів. Один з учасників подорожі XVII ст. мечник чернігівський Ян-Міхал Коссович був гувернером старших синів каштеляна краківського, коронного гетьмана Станіслава Яна Яблоновського. Він у щоденнику писав про стосунки з банкірами, купцями, медиками, ченцями, викладачами навчальних закладів, у яких училися брати Яблоновські (єзуїтський колегіум у Празі і знаменитий паризький Collège Louis-le-Grand) [13]. Багаті землевласники, імена яких досі відомі у світі (Радзивілли, Огінські, Ржевуські, Любомирські), залишили цінні джерела про свої студії за кордоном. Завдяки ним нащадки можуть скласти думку про освітні традиції ранньомодерного часу.

Варто також зауважити, що створені численні сайти, які вміщують оцифровану літературу з обраного питання, серед яких – Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Silva Rerum [<https://www.wilanow-palac.pl/>], Bblogi staropolskie [<https://staropolscy.pl/>]. Також доступними й безкоштовними є

Archives, and University repositories are also available and free of charge.

The outline of unresolved issues brought up in the article. The main problem that prompted the creation of scientific work was the attempt to fill significant gaps in the history of the formation of the Polish-Lithuanian Commonwealth of the XVI-XVII centuries, in particular, getting an education abroad during special trips. The question may arise: to what extent do the educational journeys of the descendants of Polish magnates relate to the history of Ukrainian pedagogy and history in general? It is worth recalling that this state was not mononational and mono-confessional: it included a significant number of modern Ukrainian lands that belonged to magnates who played a significant role in our history: half of the Right-Bank Ukraine at different times belonged to the Radziwiłł, Sapieha, Lubomirski, Rzewuski.

Aim of research. Despite the high demand for education among the wealthy in Ukraine, few people think that studying abroad is not a new phenomenon. It has been removed from the memory of many generations for objective reasons. Why did we turn to this mainstream in education? Of course, there are certain political and economic reasons. However, if today you can get acquainted with the conditions and forms of education in European countries in a matter of minutes, what were they like in the early modern era? Was the purpose and motivation of parents who let their children go on a long journey, in the past and now, identical? And is there now in education the slogan "Patriae decori civibus educandis" ("Educated citizens are the decoration of the Motherland"), which is engraved on the pediment of one of the leading Ukrainian universities, and are these words only a Latin expression without moral foundations?

It was to highlight the little-studied component of the educational system of the state of the early modern era – the educational travels of descendants of wealthy gentry families of the Polish-Lithuanian Commonwealth, that the proposed scientific work was created.

електронні бібліотеки музеїв, архівів бібліотек та сховищ університетів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Основною проблемою, яка спонукала до створення наукової праці, стало намагання заповнити відчутні прогалини в історії освіти Речі Посполитої XVI-XVII ст., зокрема набуття освіти за кордоном під час спеціальних подорожей. Може виникнути запитання: якою мірою освітні подорожі нащадків польських магнатів дотичні до історії української педагогіки та історії загалом? Варто нагадати, що ця держава не була мононаціональною й моноконфесійною: до її складу входила значна кількість сучасних українських земель, які належали магнатам, котрі відігравали помітну роль у нашій історії: половина Правобережної України в різний час належала Радзивіллам, Сапегам, Любомирським, Ржевуським...

Мета статті. Незважаючи на великий попит на освіту серед заможних верств в Україні, мало хто задумується, що навчання за кордоном не є новим явищем. Воно з об'єктивних причин було вилучене з пам'яті багатьох поколінь. Чому ми звернулися до цього мейнстріму в освіті? Звичайно, існують певні політико-економічні причини. Проте якщо нині з умовами й формами навчання в європейських країнах можна ознайомитися за лічені хвилини, то якими вони були за часів ранньомодерної доби? Чи ідентичною була мета й мотивація батьків, які відпускали своїх дітей у далеку дорогу, у минулому й тепер? І чи існує зараз в освіті гасло "Patriae decori civibus educandis" ("Освічені громадяни – окраса Батьківщини"), яке викарбувано на фронтоні одного з провідних українських університетів і чи не є ці слова тільки латинським висловом без моральних засад?

Саме для висвітлення маловивченого компонента освітньої системи держави ранньомодерної доби – освітніх подорожей нащадків заможних шляхетських родів Речі Посполитої – і було створено запропоновану наукову працю.

Results and discussion. This specific educational boom began in the XVI century and lasted for more than a hundred years. In fact, the old system of Polish education in institutions no longer suited the founders themselves (mostly monks of various orders), nor the parents (of different levels of affluence), who were aware of the musty scholasticism of the old education in comparison with the European one (with its extensive system of universities). It has already been noted that changes in the political structure of a multinational and multi-confessional state have caused a component to be added to the stationary and institutional education system, which indicates socio-historical changes. In the second half of the XVI century, the educational journey was an important stage in the education of European elites. Traveling abroad, the Grand Tour became part of the educational canon of that period. It represented an important element in the education of young elites across Europe, and was considered the key to future careers and successful participation in the court and public life. Despite the utilitarian function of educational travel, they brought up aesthetic taste, style, "ennobled" the family and strengthened its position. We should also not forget the interest in the world, which at that time was dominated by humanistic trends, as well as support (mostly moral) from the state leadership, as well as the private initiative of the gentry. It is worth recalling that the Grand Duchy of Lithuania, later the Polish-Lithuanian Commonwealth, was headed by a king. And this "position" was elective, so at one point a master, who proved himself worthy of valor or knowledge, could lead a powerful country. Hence the desire to enrich your knowledge by traveling to university centers in Italy, France, and Germany at that time.

Preparation for a trip to the unknown educational distance began long before the date and was not an easy task for the parents or relatives of the young Pilgrim. First, it was necessary to find an experienced and honest guardian. He should have been aware of the responsibility for raising a young nobleman

Виклад основного матеріалу. Цей специфічний освітній бум розпочався ще в XVI ст. і тривав понад сто років. Власне, стара система польської освіти в інституціях уже не влаштувала ні самих фундаторів (переважно ченців різноманітних орденів), ні батьків (різного рівня достатку), які усвідомлювали затхлу схоластичність старої освіти порівняно з європейською (з її розгалуженою системою університетів). Уже було зауважено, що зміни в політичному устрої багатонаціональної та поліконфесійної держави стали причиною того, що в стаціонарно-інституційну систему освіти додалася складова, яка свідчила про соціально-історичні зміни. У другій половині XVI ст. освітня подорож була важливим етапом виховання європейських еліт. Виїзд за кордон гранд-тур (Grand Tour) став частиною освітнього канону того періоду. Він являв собою важливий елемент освіти молодих еліт у всій Європі, його вважали ключем до майбутньої кар'єри та успішної участі в суді та громадському житті. Незважаючи на утилітарну функцію освітніх подорожей, вони виховували естетичний смак, стиль, "ушляхетнювали" рід і зміцнювали його становище. Не варто також забувати цікавість до світу, у якому на той час панували гуманістичні течії, а також підтримку (здебільшого моральну) з боку керівництва держави, а також приватну ініціативу шляхти. Варто нагадати, що на чолі Великого князівства Литовського, згодом – Речі Посполитої перебував король. А "посада" ця була виборною, тому в один прекрасний момент панич, який себе гідно зарекомендував звитягою або знаннями, міг очолити потужну країну. Звідси й прагнення збагатити свої знання шляхом поїздок в університетські центри тогочасної Італії, Франції, Німеччини.

Підготовка до поїздки в незвідану освітню далечінь розпочиналася задовго до дати й була нелегкою справою для батьків або близьких молодого паломника. Для початку потрібно було знайти досвідченого та чесного опікуна. Він мав усвідомлювати відповідальність за виховання молодого шляхтича

of a powerful noble family. Gradually, the whole family and friends were involved in the search area. Quite advantageous was the option when the pilgrim's retinue included the son of one of the poorer nobles who faithfully served their parents. In this case, both descendants could receive education at the expense of the patron, and the parties could be more or less confident in the future of the children. Otherwise, the parents of a less affluent young man could lose everything acquired by previous work.

Let's return, however, to the essence and content of Educational Travel. It should be noted that for the young Polish-Lithuanian Commonwealth gentry and magnates, it was both a fashion and a vital necessity. Actually, such trips were called "educational" not only because the nobleman could study at one of the European universities, but because the nobleman could simultaneously visit public life centers and communicate with scientists. Let's note that not all high-ranking parents wanted to teach their sons at universities: in the 80s of the XVII century, one of the crown hetmans recommended that his sons, who went on an educational trip to Europe, conduct conversations with noble people who had large incomes and positions, considering this method of gaining experience as the basis for further life. However, most nobles could study with the best professors at the Sorbonne, Würzburg, Frankfurt am Main, Leiden, Krakow, and Prague. It should be noted that historical chronicles occasionally disclose the studies of Polish students at European universities. However, there is evidence that these students were representatives of the bourgeoisie class and the clergy. Most of the descendants of noble families studied privately.

The main data about these grand tours can be found in sources that can be differentiated into several types: bills of exchange, wills, funeral speeches, travel diaries of the travelers themselves, their surroundings, parental instructions and albums. Parental instructions were the closest to educational issues.

Andrzej Maksymilian Fredro graduated from the University of Krakow in 1637.

потужного вельможного роду. Поступово в ареал пошуків залучалася вся родина та друзі. Досить вигідним був варіант, коли до свити паломника входив син когось із бідніших шляхтичів, які вірою та правдою служили батькам. У цьому випадку за рахунок патрона освіту могли отримати обоє нащадків, а сторони могли бути більш-менш упевнені в майбутньому дітей. В іншому випадку батьки менш забезпеченого юнака могли втратити все, нажито попередньою працею.

Повернімося, однак, до суті та змісту освітніх подорожей. Необхідно зауважити, що для молоді посполитої шляхти та магнатів вона була водночас модою й життєвою необхідністю. Власне, "освітніми" такі подорожі називалися не тільки тому, що шляхтич міг навчатися в якомусь із європейських університетів, а тому, що вельможа міг одночасно відвідувати центри суспільного життя, спілкуватися з ученими. Зауважимо, що не всі високопоставлені батьки хотіли навчати своїх синів в університетах: у 80-х роках XVII ст. один із коронних гетьманів рекомендував своїм синам, які від'їжджали в освітню подорож Європою, вести розмови з шляхетними людьми, які мали великі статки й посади, вважаючи такий спосіб набуття досвіду основою подальшого життя. Проте в більшості шляхтичів за плечами – навчання в кращих професорів Сорбонни, Вюрцбурга, Франкфурта-на-Майні, Лейдена, Кракова, Праги. Зауважимо, що історичні хроніки зрідка розповідають про навчання польських студентів в університетах Європи. Проте є відомості, що ці спудеї були представниками класу буржуазії та духовенства. Більшість нащадків вельможних родин навчалася все ж приватно.

Основні дані про ці гранд-тури знаходимо в джерелах, які можна диференціювати на декілька видів: векселі, заповіти, похоронні промови, подорожні щоденники самих мандрівників, їхнього оточення, батьківські інструкції та альбоми. Найбільш наближені до освітніх питань виявилися батьківські інструкції.

Анджей-Максиміліан Фредро (Andrzej Maksymilian Fredro) закінчив науки в

Sources [2] define him as a writer, moralist, author of political speeches (his own or speechwriter – the source does not specify). Castellan Lvovsky, Voivode Podolsky paid great attention to highlighting the conditions, didactic values and specifics of foreign educational trips. The result of the educational search was the work "Vir Consilii" ("Tips"). He wrote instructions to his sons Jan-Piotr and Jerzy-Bohuslav. For the second son, the father wrote instructions, the very name of which is quite eloquent – "Parens filio Georgio Boguslao Fredro Cracovianae Academiae in scholam ituro biennalis studii methodum ac normam praescribit" ("Parental instructions for two-year training for his son Jerzy-Bohuslav Fredro for admission to study at the Krakow Academy") [2]. Another of his works was a collection of maxims "Przysłowia mów potocznych, albo przestrogi obyczajowe, radne, wojenne" ("Proverbs from the vernacular or warnings about customs, councils and war" [3]. In the work, we see a man of powerful intelligence who professed the Sarmatian canons of honor and thought for decades to come. The basis of education, in his opinion, is justice and honesty (he considered the views of John Amos Comenius to be a model). The training was supposed to obey utilitarianism (this is exactly what foreign travel was needed for) – all the knowledge and experience gained there was supposed to serve the work for the benefit of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Henryk Barycz, a Polish historian and figure in the Catholic Church, studied Fredro's legacy in detail. In one of his works "Peregrynacya dwuletnia koźdemu Polakowi potrzebna" ("Every Pole needs a two-year peregrination"), he wrote that Andrzej Maksymilian placed detailed routes, scrupulously determined the purpose of the trip, as well as practical skills that the young man had to acquire. It is worth saying that the list of places and cities is quite large: Vienna, Bratislava, Prague, Venice, Bologna, Rome, Naples, Florence, Milan, Genoa, Marseille, Lyon, Paris, Brussels, Antwerp, The Hague, Amsterdam, Bremen, Hamburg, Copenhagen, Stockholm, Tallinn, Riga,

Краківському університеті в 1637 р. Джерела [2] визначають його як письменника, мораліста, автора політичних промов (власних чи спічрайтера – у джерелі не вказано). Велику увагу каштелян львівський, воєвода подільський приділяв висвітленню умов, дидактичних цінностей і специфіці закордонних освітніх поїздок. Підсумком освітніх шукань стала праця "Vir Consilii" ("Поради"). Його перу належать інструкції синам Яну-Пьотру та Єжи-Богуславу. Другому синові батько написав інструкцію, сама назва якої досить красномовна – "Parens filio Georgio Boguslao Fredro Cracovianae Academiae in scholam ituro biennalis studii methodum ac normam praescribit" ("Батьківські настанови дворічного навчання для свого сина Єжи-Богуслава Фредро для вступу на навчання в Краківську академію") [2]. Ще одним його твором була збірка сентенцій "Przysłowia mów potocznych, albo przestrogi obyczajowe, radne, wojenne" ("Прислів'я з мови просторіччя або застереження щодо звичаїв, порад і війни" [3]. У творі перед нами постає людина потужного інтелекту, яка сповідувала сарматські канони честі й мислила на десятки років уперед. Основа виховання, на його переконання, – справедливість і чесність (взірцем він вважав погляди Яна Амоса Коменського). Навчання мало підкорятися утилітаризму (саме для цього й потрібні були закордонні подорожі) – усі набуті там знання та досвід мали слугувати роботі на благо Речі Посполитої. Генрік Барич (Henryk Barycz), польський історик і діяч католицької церкви, детально вивчав спадщину Фредро. В одній із праць "Peregrynacya dwuletnia koźdemu Polakowi potrzebna" ("Кожному поляку потрібна дворічна пeregринація") він писав, що Анджей-Максиміліан уміщував деталізовані маршрути, скрупульозно визначав мету подорожі, а також практичні навички, які юнак мав набути. Варто сказати, що перелік місць і міст досить великий: Відень, Братислава, Прага, Венеція, Болонья, Рим, Неаполь, Флоренція, Мілан, Генуя, Марсель, Ліон, Париж, Брюссель, Антверпен, Гаага,

Gdansk. Fredro also took care of the forms of classes (reading books and studying maps), a set of subjects (History, Geography, Cartography, Law, Physics, Civil and military architecture, Knight exercises). Theory had to be actively combined with practice: lessons in various manufactories, mints, printing houses, glass huts, theaters, tapestry factories, foundries, powder factories, etc. If you take into account the powerful list of cities, there was a lot to choose from [1].

So, what guided, or, more precisely, what were the didactic goals of parents and their descendants in the Grand Tour? The purpose of the trip was different, but education was mostly a cornerstone. Knowledge from various fields was very desirable, with the main focus on intellectual development. The "peregrine falcons" (the so – called young nobles who were about to become the highest species-Falcons) did not forget about the "pleasant sciences": dance, music, poetics. But their function was considered applied or utilitarian.

It is worth noting that caring parents in most of their instructions warn their offspring not to forget that the purpose of the trip is education and training. And in any case, do not consider a trip abroad as a «tourist trip» to study the culture and traditions of the host country: "I prefer to see my son, who knows a lot, but has seen little. Give him back to me healthy and well-erudite" (from the letter of instruction of Alexander Lugovsky to the guardian of the peregrine falcon Jan Lugovsky f. Naruszewicz) [18: 282].

However, European everyday life and parental instructions were sometimes very different, so children ignored them, and establishing lively contacts between youth of Polish-Lithuanian Commonwealth abroad was a constant process [1]. In general, parental parting words were placed in various forms: in personal correspondence, in documents that they took with them on a trip, even in wills. These instructions, like ancient treatises, were created in a solemn style, but gradually they were leveled to dry specifics. Historians distinguish between two main types of parental instructions: moral

Амстердам, Бремен, Гамбург, Копенгаген, Стокгольм, Таллінн, Рига, Гданськ. Потурбувався Фредро й про форми занять (читання книг і вивчення карт), набір предметів (історія, географія, картографія, право, фізика, цивільна та військова архітектура, лицарські вправи). Теорія повинна була активно поєднуватися з практикою: уроки на різних мануфактурах, монетних дворах, друкарнях, скляних гутах, театрах, гобеленових фабриках, ливарних цехах, порохових заводах тощо. Якщо зважити на потужний перелік міст, вибрати було з чого [1].

Отже, чим керувалися, точніше, якими були дидактичні цілі батьків і їхніх нащадків у Grand Tour? Мета поїздки була різна, проте освіта здебільшого була наріжним каменем. Знання з різних сфер були дуже бажаними, основний наголос – на інтелектуальному розвитку. Не забували "сапсани" (так називали молодих шляхтичів, які мали стати незабаром вищим видом – соколами) про "приємні науки": танці, музику, поезику. Але їхню функцію розглядали як прикладну чи утилітарну.

Варто зауважити, що дбайливі батьки в більшості своїх інструкцій попереджають нащадків не забувати, що мета поїздки – освіта й навчання. І в жодному разі не розглядати поїздку за кордон як "туристичний вояж" із вивчення культури й традицій країни перебування: "Я волю бачити сина, який багато знає, але мало бачив. Поверни мені його здоровим і гарно ерудованим" (з листа-розпорядження Александра Луговського опікуну сапсана Яна Луговського о. Нарушевичу) [18: 282].

Проте європейське повсякдення та батьківські вказівки часом дуже відрізнялися, тому діти ними нехтували, а встановлення жвавих контактів між посполитою молоддю за кордоном було постійним процесом [1]. Загалом батьківські напутні слова вміщувалися в різні форми: в особистому листуванні, у документах, які брали із собою в поїздку, навіть у заповітах. Ці інструкції, як античні трактати, створювали в урочистому стилі, проте поступово вони нівельювалися до сухої конкретики.

(advice to tutors-guardians on education, instructions of a moral and ethical, sometimes socio-political nature, comments on various issues related to the upbringing and care of a child). Another type of recommendation is advice on the scope and ways to gain knowledge, everyday travel issues, and practical recommendations. In the legacy of the most powerful princely families of the Polish-Lithuanian Commonwealth (Radziwiłł, Lubomirski, Rzewuski), such recommendations were sometimes made for several generations.

It is worth noting that parting letters were also written by women. It is interesting that the content of the instructions of the father and mother in such monuments differs: documents compiled by women differ from the instructions of men primarily by greater attention to the behavioral aspect: avoiding unwanted acquaintances, friendship and familiarity with staff and servants [5]. After the death of her husband, Anna Franciszka Zamoyska herself had to take care of the comprehensive upbringing of her three sons. She signed her letters to her children in Europe (each separately) "to my beloved son". Before starting their educational journey, she created instructions. Each of the sons received a separate copy with identical content. Like most mothers, Anna Franciszka was concerned about the moral upbringing of her sons, so there are many references of God-pleasing content. In addition, she advised her brothers to avoid competition, envy, and live in love with their neighbor. In addition to spiritual maxims, Her Serene Highness attached great importance to education as a means of serving "Pro publico bono" ("For the sake of the public good"), so she advised combining observation with practical participation in public life. From the content of her instructions, it can also be concluded that the venerable widow of the crown podskarbi (minister responsible for the treasury) insisted on the practice of her sons in French and German and made travel routes in French-speaking and German-speaking countries (also for the sake of familiarizing herself with the powerful model of absolutist power). She

Історики диференціюють два основні види батьківських указівок: моральні (поради гувернерам-опікунам щодо виховання, вказівки морально-етичного, іноді суспільно-політичного характеру, зауваження з різних питань, пов'язаних із вихованням та доглядом за дитиною). Інший тип рекомендацій – поради про обсяг і способи отримання знань, побутові питання подорожі, рекомендації практичного характеру. У спадщині найпотужніших князівських родів Речі Посполитої (Радзивілів, Любомирських, Ржевуських) такі рекомендації інколи робили впродовж кількох поколінь.

Зауважимо, що напутні листи також писали жінки. Цікаво, що зміст інструкцій батька й матері в таких пам'ятках різняться: документи, складені жінками, відрізняються від настанов чоловіків передовсім більшою увагою до поведінкового аспекту: уникнення небажаних знайомств, дружби й фамільярності з персоналом і слугами [5]. Анна-Францішка Замойська після смерті чоловіка мала сама дбати про всебічне виховання трьох синів. Свої листи дітям у Європу (кожному окремо) вона підписувала "Моєму улюбленому синові". Перед початком їхньої освітньої подорожі вона створила інструкції. Кожен із синів отримав окремий примірник з ідентичним змістом. Як більшість мам, Анна-Францішка переймалася моральним вихованням синів, тому тут багато посилань богоугодного змісту. Крім цього, вона радила братам уникати конкуренції, заздрощів, жити в любові до ближнього. Крім духовних сентенцій, ясновельможна пані велике значення надавала освіті як засобу служіння "Pro publico bono" ("Заради суспільного блага"), тому спостереження радила поєднувати з практичною участю в суспільному житті. Зі змісту її настанов також можна зробити висновок, що поважна вдова коронного підскарбія наполягала на практикуванні синів у французькій та німецькій мовах і складала маршрути подорожей франкомовними та німецькомовними країнами (також заради ознайомлення з потужною моделлю абсолютистської влади). Менше уваги вона приділяла Апеннінському

paid less attention to the Apennine Peninsula, considering Italy not quite attractive to a serious and educated nobleman due to certain mental differences [10].

The family of princes Rzewuski has long gravitated to travel. The most complete requirements regarding the travels of his sons were left by Waclaw Piotr [9]. The father sent his sons on the road separately: the eldest Stanisław Ferdynand, Józef in 1755-1757, and the youngest Seweryn was in Europe in the period 1759-1761. Two voyages were led by the French priest Louis Antoine Caraccioli (1719-1803). It is worth noting that the Guardian himself was an outstanding person and left behind significant pedagogical achievements. The main purpose of his tenure as a teacher of the prince is to adapt the ideas of the Enlightenment to the mentality of the elite of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The author had the opportunity to put his maxims into practice in educational trips with young Rzewuski to Europe. The fate of f. Caracciolo is a vivid example of the so-called cultural transfer, a phenomenon in which new moral and material values are born when two cultures interact. Tutors (according to the official status in the palaces), companions of young Poles in the educational Grand Tour (de facto) often became teachers-intermediaries in cultural exchange.

The life and career of f. Caracciolo is a vivid example of cultural diffusion, which combines Sarmatian traditionalism and French educational Catholicism. He also owns the theory of enlightenment Christianity, which he successfully implemented in practice at the Rzewuski estate in Pidhirtsi. According to the author, a real mentor is a good Christian who should protect young people from debauchery by his own example. He expressed these thoughts in his treatise "The true mentor, or education of the nobility". In addition to mentoring instructions, the treatise contains interesting information about the geography of European cities, as well as focuses on the moral challenges hidden in the luxury of Paris or Rome. The author suggests looking at the problems (Poland

півострову, вважаючи Італію не зовсім привабливою для серйозного й освіченого шляхтича через певні ментальні відмінності [10].

Сімейство князів Ржевуських здавна тяжіло до подорожей. Найбільш повні вимоги щодо мандрівок своїх синів залишив Вацлав-Петро [9]. Батько відрядив у дорогу синів нарізно: старших Станіслава, Фердинанда, Юзефа у 1755-1757 рр., а наймолодший Северин перебував у Європі у період 1759-1761 рр. Двома вояжами керував французький священник Луї-Антуан Карраччолі (1719-1803 рр.). Варто зауважити, що сам опікун був особистістю видатною й залишив по собі значні педагогічні набутки. Основна мета його перебування на поважній посаді вихователя княжичів – адаптація ідей Просвітництва в ментальність еліти Речі Посполитої. Свої сентенції автор мав змогу втілити на практиці в освітніх подорожах із молодими Ржевуськими до Європи. Доля о. Карраччолі є яскравим прикладом так званого культурного трансферу – явища, за якого при взаємодії двох культур зароджуються нові моральні й матеріальні цінності. Гувернери (згідно з офіційним статусом у палацах), супутники молодих поляків в освітніх Grand Tour (де-факто) часто ставали вчителями-посередниками в культурному взаємообміні.

Життя й кар'єра о. Карраччолі – яскравий зразок культурної дифузії, у якій поєдналися сарматський традиціоналізм і французький просвітницький католицизм. Йому також належить теорія просвітницького християнства, яку він на практиці успішно втілював у маєтку Ржевуських у Підгірцях. На думку автора, справжній наставник – добрий християнин, який має власним прикладом захищати молодь від розпусти. Ці думки він виклав у трактаті "Справжній наставник, або виховання дворянства". Окрім менторських повчань, трактат містить цікаву інформацію про географію міст Європи, а також робить акценти на моральних викликах, прихованих в розкоші Парижа чи Рима. Автор пропонує поглянути на проблеми

has already spread negative rumors that staying in those cities has a bad effect on the wallet and mind) from the other side, because Paris or Rome, like every city, have not only hams, palaces and beggars, but also monasteries, temples and God-fearing humble people. If piety is inherent in the soul itself, no debauchery will reach there [8]. It is obvious that the priest coped brilliantly with the educational tasks in the tour: the princes of Rzewuski were one of the most educated families for centuries.

In addition to the advice of the tutor, duke Sewerin was also guided by the instructions of Rzewuski Sr. on his journey. The instructions of the father (we believe that the requirements) concerned the moral and religious side of travel and were clear and concise: complete obedience, prohibition of gambling, drunkenness and unacceptable social contacts. The duke provided for a fairly small educational program: studying history, law, philosophy and geography, improving languages (German and French, Italian). He did not forget the "pleasant" sciences: music, dancing, singing, chivalrous exercises, drawing. However, the father preferred to establish the son's social ties with the elite of Europe at that time: Seweryn visited the imperial court in Vienna, the Vatican, Versailles, contacted well-known European politicians and diplomats, well-known statesmen, ministers, and chancellors. Nevertheless, we have to state that in his declining years, the intelligent, educated, sophisticated Seweryn Rzewuski became a suspicious, regressive and ardent opponent of the Polish-Lithuanian Commonwealth's progress. A person who, on an educational journey, communicated with representatives who were at the origins of the Enlightenment and knew the basics of enlightened absolutism in France, became an uncompromising opponent of any political, social and cultural changes in the country. He was particularly annoyed by the granting of political rights to those who were called "infidels" (did not profess Catholicism) [7]. For the sake of historical justice, we note: paradoxically, Sewerin is the father of one of the outstanding cultural figures, Orientalist, artist, writer,

(Польщено вже ширилися негативні чутки, що перебування в тих містах погано впливає на гаманець та розум) з іншого боку, адже Париж чи Рим, як і кожне місто, мають не тільки шинки, палаци й жебраків, а й монастирі, храми та богобоязливих смиренних людей. Якщо побожність закладена в самій душі, жодна розпушта не достукається туди [8]. Очевидно, що з освітніми завданнями в турі панотець справився блискуче: князі Ржевуські упродовж століть були одним із найбільш освічених родів.

Крім порад вихователя, у подорожі князь Северин керувався ще й указівками Ржевуського-старшого. Батькові інструкції (вважаємо – вимоги) стосувалися морально-релігійного боку подорожей і були чіткі й лаконічні: цілковита покора, заборона азартних ігор, пияцтва та недопустимих соціальних контактів. Князь передбачив досить невелику за змістом освіти програму: вивчення історії, права, філософії та географії, удосконалення мов (німецька та французька, італійська). Не забув і "приємні" науки: музику, танці, співи, лицарські вправи, малювання. Проте перевагу в освіті сина батько надавав установленню суспільних зв'язків з елітою тогочасної Європи: Северин відвідував імператорський двір у Відні, Ватикан, Версаль, контактував з відомими європейськими політиками та дипломатами, відомими державними діячами, міністрами, канцлерами. Проте доводиться констатувати: на схилі років розумний, освічений, витончений Северин Ржевуський став підозріливим, регресивним і зятятим противником поступу Речі Посполитої. Людина, яка в освітній подорожі спілкувалася з представниками, котрі стояли біля витоків Просвітництва й знала основи освіченого абсолютизму Франції, стала безкомпромісним противником будь-яких політичних, соціальних і культурних змін в країні. Особливо його дратувало надання політичних прав тим, кого називали "невірними" (не сповідували католицизму) [7]. Заради історичної справедливості зауважимо: парадокс, але Северин є батьком одного з видатних діячів культури, орієнталіста, митця,

traveler, warrior who fell for the freedom of Poland, "Emir", "Revukha", "Golden beard" Wacław Seweryn Rzewuski [15].

The family of dukes Lubomirski became famous for their talented generations. Stanisław Herakliusz Lubomirski was a poet, novelist, talented military man, diplomat, adhered to the canons of Sarmatian nobility (he did not support his father's rebellion against the king). History has preserved his "Instructions to my sons sent abroad" [16]. The duke set clear requirements for the stages, content and terms of training: "Exercises should be divided into two parts: the first – for the mind, the second – for the body. The latter should serve the former as a horse for the rider" [16]. The first part included the Natural Sciences: *usus globorum* (reading maps and the globe), *geographia* (land and sea, history of the kingdoms and governments of the world), applied mathematics (to rule the world, you need to know whether it is round or flat); military sciences: mathematics, arithmetic and geometry (which are necessary for both domestic consumption and the country, as well as for war), mechanics (necessary for military machines and inventions), evolution and ways of commanding infantry and cavalry, weapons skills, rules fortification and organization of military formations, setting up camps and methods of their provision and functioning, civil engineering.

The second part of the exercises was also very rich: training, horse riding, combat exercises on all types of weapons, fencing, "tension and all other things that develop the body". The attentive father did not ignore the rest: "<...> you need to allocate hours, and to dance only after lunch for rest. <...>. And at the royal court, when bachelors gather, or in the presence of a holiday, to be there and not do or say anything lightly, but easily and seriously win the love of people and respect from everyone. It should also be in the presence of women" [16].

The older generation attached great importance to linguistic competence, which was useful in everyday life, at court, in the political arena, and in military service. Sources say that parents insisted

письменника, мандрівника, воїна, який поліг за свободу Польщі, "Еміра", "Ревухи", "Золотої бороди" Вацлава-Северина Ржевуського [15].

Рід князів Любомирських прославився своїми талановитими поколіннями. Станіслав-Іракліуш Любомирський був поетом, прозаїком, талановитим військовим, дипломатом, дотримувався канонів сарматичної шляхетності (не підтримав рокошу батька проти короля). Історія зберегла його "Інструкцію синам, закордон відправлених мною" [16]. Князь поставив чіткі вимоги до етапів, змісту та строків навчання: "Екзерсиси мають бути розділені на дві частини: перша – для розуму, друга – для тіла. Другі мають служити першим, як кінь для вершника" [16]. До першої частини належали науки про природу: *usus globorum* (читання карт і глобуса), *geographia* (земля й море, історія королівств та урядів світу), прикладна математика (щоб керувати світом, потрібно знати, круглий він чи плоский); військові науки: математика, арифметика та геометрія (які необхідні як для внутрішнього вжитку і країні, так і для війни), механіка (необхідна для військових машин і винаходів), еволюція та способи командування піхотою й кавалерією, навички володіння зброєю, правила фортифікації та організація військових формувань, облаштування таборів і способи їх забезпечення та функціонування, цивільне будівництво.

Друга частина екзерсисів була також інтенсивно наповненою: дресура, їзда на конях, бойові вправи на всіх видах зброї, фехтування, "напрута та всі інші речі, які розвивають тіло". Не оминув уважний батько й відпочинок: "<...> потрібно розподілити години, а для відпочинку танцювати лише після обіду. <...>. А при королівському дворі, коли збираються холостяки, або за присутності на святі бути там і не робити й не говорити нічого легковажно, а легко й серйозно завойовувати любов людей і повагу від усіх. Також це має бути в присутності жінок" [16].

Старше покоління надавало великого значення лінгвістичній компетентності, корисній у побуті, при дворі, на політичній арені, на військовій службі.

on learning both "old" (Latin, Greek) and modern (at that time) languages. They often generally considered travel to be the basis for their study, and parallel study. Correspondence was often the language chosen for a particular occasion. With the passage of time and, consequently, changes in the political and economic map of Europe, parents became more and more pragmatic, so they preferred to advise less exercises for the body and soul, and practice with a musket and on the floors of ballroom floors (obviously, they believed that the possession of weapons and diplomacy would be more useful in the situation at that time).

It is worth noting how motivated parents should have been and what didactic goal they set when they sent immature morally and spiritually young people to study in essentially unknown Europe. If now the risks of distance, family feelings and terms of study are overcome quickly enough, then you can imagine the feelings of parents who were separated from their children for years. We would also like to note such an important aspect of the educational pilgrimage as finance. Actually, money was not a problem for either the Lubomirski, Radziwiłł, or Rzewuski... But parents were primarily concerned with how wisely the considerable funds that were given out to the people who accompanied their children in the worlds would be spent. The fact is that the magnate economy of the Times of the Polish-Lithuanian Commonwealth is primarily a natural income. The lack of cash constantly accompanied the Polish-Lithuanian Commonwealth gentry: an appropriate standard of living required significant expenditures on status attributes. The palaces were furnished and decorated with works by the best masters of European art centers, purchased for cash. There are even cases of renting out estates. If the harvest was good, it still had to be delivered by oxen to Gdansk, where merchants from Europe had to buy the grain. And this is a long process. Trips to sejmiks or events higher in rank required money and more money. Therefore, parents were very scrupulous about educational expenses and required careful calculation in their reports.

Джерела свідчать, що батьки наполягали на вивченні як "старих" (латинь, грецька), так і сучасних (на той час) мов. Вони часто взагалі вважали подорож основою для їх студювання, причому студювання паралельного. Листування часто було вибраною для певного випадку мовою. З плином часу і, відповідно, змін на політико-економічній карті Європи батьки ставали дедалі більш прагматичними, тому воліли менше радити вправи для тіла й душі, а вправлятися з мушкетом і на паркетах бальних зал (очевидно, вважали, що володіння зброєю та дипломатія стануть більше в пригоді в тодішній ситуації).

Варто зазначити, наскільки вмотивованими повинні були бути батьки і яку дидактичну мету вони ставили, коли відряджали на науку в, по суті, невідому Європу, незрілих морально і духовно молодих людей. Якщо зараз ризики відстані, родинних почуттів і термінів навчання долаються досить швидко, то можна уявити почуття батьків, які розлучалися з дітьми на роки. Хочемо зауважити й таку важливу сторону освітнього паломництва, як фінанси. Власне, гроші не були проблемою ні в Любомирських, ні в Радзивілів, ні в Ржевуських... Але батьки передовсім переймалися тим, наскільки розумно будуть витрачені чималі кошти, які видавали на руки особам, які супроводжували їхніх дітей у світах. Річ у тому, що магнатське господарство часів Речі Посполитої – насамперед натуральний дохід. Дефіцит готівки повсякчас супроводжував посполиту шляхту: відповідний рівень життя потребував значних витрат на атрибути статусу. Обстановку палаців, їх убранство забезпечували роботи кращих майстрів європейських мистецьких центрів, придбані за готівку. Відомі навіть випадки здачі маєтків в оренду. Якщо хороший врожай, його ще треба було доставити волами в Гданськ, де збіжжя мали купити купці з Європи. А це тривалий процес. Поїздки на сеймики або події, вищі за рангом, потребували грошей і ще раз грошей. Тому до освітніх витрат батьки ставилися дуже

It is worth noting that sometimes communication with compatriots became a big and unexpected obstacle for studios, in particular philological ones. Paris, the Mecca of travelers, was too saturated with young, free, rich Polish magnates who sought to communicate with their compatriots who were equally eager for knowledge in a foreign land. Young people did not always properly follow the instructions or orders of their parents. To a certain extent, this really interfered with philological studies: the Russian Voivode Stanisław Jan Jabłonowski in 1728, in his instructions to his son, made a strict warning: "Poles rarely know how to speak French perfectly, because they are always with the Poles, <...>. I am not saying that you should not see Poles at all (this would be stupid and would cause a protest), but when you meet once, put your acquaintances to Poland" [14], "I ask you for the Lord God who created heaven and earth, I command and implore you under my parental blessing to act with the greatest care, and I ask God for this, and I will ask that as few poles as possible be where you will stand, <...> they infect each other with a bad example, morality, persuade them to do unworthy Things" [13: 202].

In fact, the concerns about "unworthy things" were not unfounded. This was accompanied by conditions when, due to the arrogance and excessive expectations of the parents or the pilgrim himself, combined with leniency or an inadequate level of education of the mentor, the nobleman came home less educated than before the trip, "sometimes bringing shame to the entire retinue of travelers and negatively affecting the diplomatic relations of the Polish-Lithuanian Commonwealth with other countries" [17: 126].

The history of educational voyages knows such cases, in particular the famous scandal of Janusz Radziwiłł with the University of Leiden in the Netherlands. Janusz, although not a capable student, tried to learn out of respect for the efforts of his father (who at one time was also on an educational journey) and purely out of patriotic interests. Father Krzysztof Radziwiłł quite clearly defined the range of

скрупкульозно й вимагали ретельного підрахунку у звітах.

Варто зазначити, що інколи великою й неочікуваною перепоною для студій, зокрема філологічних, ставало спілкування зі співвітчизниками. Париж, Мекка мандрівників, був надто перенасичений молодими вільними багатими польськими магнатами, які прагнули на чужині спілкування з такими ж спраглими до знань співвітчизниками. Молодь не завжди належно виконувала інструкції чи накази батьків. Певною мірою це справді заважало філологічним студіям: руський воєвода Ян Станіслав Яблонівський у 1728 р. у настановах синові робив суворе попередження: "Поляки рідко вміють досконало говорити по-французьки, бо вони весь час з поляками, <...>. Я не кажу, що вам зовсім не варто бачити поляків (це було б нерозумно і викликало б протест), але, зустрівшись один раз, відкладіть своїх знайомих до Польщі" [14], "Я прошу вас за Господа Бога, який створив небо і землю, я наказую і благаю вас під моїм батьківським благословенням, щоб ви діяли з найбільшою обережністю, і я прошу Бога про це, і я буду просити, щоб якомога менше поляків було там, де ви будете стояти, <...> вони заражають один одного поганим прикладом, мораллю, переконують робити негідні речі" [13: 202].

Власне, побоювання про "негідні речі" не були безпідставними. До цього додавалися умови, коли через пиху й надмірні очікування батьків або самого паломника, поєднані з поблажливістю або неналежним рівнем освіти наставника, дворянин приїжджав додому менш освіченим, ніж перед подорожжю, "часом наводячи ганьбу на всю свиту мандрівників і негативно впливаючи на дипломатичні відносини Речі Посполитої з іншими країнами" [17: 126].

Історія освітніх вояжів знає такі випадки, зокрема відомий скандал Януша Радзивілла з університетом Лейдена в Нідерландах. Януш, хоч і не був здібним учнем, намагався вивчитися з поваги до намагань батька (який свого часу теж був в освітній подорожі) і суто з патріотичних інтересів. Батько Кшиштоф

sciences that the young nobleman had to study. He especially insisted on the moral side of the trip, emphasizing loyalty to the denomination, modesty, thrift, piety. The training is based on practical and theoretical programs. The father emphasized the request to refrain from temptations and Spartan upbringing, containing a list (hierarchical) mentors, dress code in everyday life and at receptions, exchange of letters at every opportunity. The training program is typical for that time: foreign languages, political and historical literature, law, rhetoric, geometry, military exercises. However, the duke focuses not on education, but on establishing social contacts and connections (to observe, observe the behavior and clothing of nobles). Contemplation had to take place not just in the sense of mastering the rules of behavior: it also had the goal of the future ad "praxim politicam" – political practice. And if this "political practice" (multiplied by the ability to dance and play instruments) takes place in the Royal Chambers, then the educational journey has paid for itself.

However, things didn't go quite as Radziwiłł Sr. had planned. During his two years of studying science in Leipzig, Janusz really "listened to lessons in politics, rhetoric and history, participated in theological disputes, multiplied the resources of his library, practiced German, Latin and French, met many princes and titled lords (Wilhelm – son of the Landgrave of Hesse, Christian – prince of Anhalt, Friedrich Wilhelm – Prince of Altenburg, Baron Heinrich von Rice and even Albrecht Wallenstein) and on April 23, 1629 he was even elected rector of the University for the summer semester" [17: 129]. The old duke was very pleased with this. However, soon the father heard rumors about the drunkenness and debauchery of his son's servants and their excessive familiarity with the master. For further training, he ordered to go to Leiden. This city was not part of Janusz's plans, so his name soon appeared in the lists of students of the local University of Altdorf. The reaction from Poland was immediate: "I know what my son needs, I know where he should go to

Радзивілл досить чітко визначив коло наук, які молодому шляхтичу треба було вивчити. Особливо наполягав на моральному боці поїздки, наголошуючи на вірності конфесії, скромності, ощадливості, благочесті. В основі навчання – практична та теоретична програми. Батько підкреслював прохання утримуватися від спокус і спартанське виховання, умістив список (ієрархічний) наставників, дрес-код у побуті та на прийомах, обмін листами при кожній нагоді. Програма навчання типова для того часу: іноземні мови, політична та історична література, право, риторика, геометрія, військові справи. Однак акцент князь робить не на освіті, а на встановленні соціальних контактів і зв'язків (дивитися, спостерігати за поведінкою, одягом вельмож). Споглядання мало відбуватися не просто в сенсі засвоєння правил поведінки: воно мало на меті ще й майбутню "ad graxim politicam" – політичну практику. А якщо ця "політична практика" (помножена на вміння танцювати й грати на інструментах) буде проходити в королівських покоях, то освітня подорож себе окупила.

Усе, однак, сталося не зовсім так, як планував Радзивілл-старший. За два роки студіювання наук у Лейпцигу Януш справді "слухав уроки політики, риторики та історії, брав участь у богословських диспутах, множив ресурси своєї бібліотеки, практикував німецьку, латинську та французьку мови, зустрів багато князів і титулованих лордів (Вільгельм – син ландграфа Гессенського, Крістіан – принц Ангальтський, Фрідріх Вільгельм – принц Альтенбурга, барона Генріха фон Райса й навіть Альбрехта Валленштейна) і 23 квітня 1629 р. навіть був обраний ректором університету на літній семестр" [17: 129]. Старий князь був тим надзвичайно втішений. Проте незабаром до батька дійшли чутки про пияцтво й розпусту слуг сина та їх надмірне панібратство з господарем. Для подальшого навчання він наказав їхати в Лейден. Це місто в плани Януша не входило, тому його прізвище досить скоро з'явилося в списках студентів місцевого університету Альтдорфа. Реакція з Польщі

study. I didn't send him to a foreign country and pay him a lot of money to learn how to make Nuremberg gingerbread and spend years in remote academies! Send him to the Netherlands immediately for military experience, otherwise you will not get any money!" [17: 130]. The young duke, who suffered from extreme egocentrism, hardly submitted to the will of his father. Krzysztof chose Leiden not only from the position of having a famous military engineering school at the university, but also for purely personal reasons: he saw his son's love for exorbitant luxury and drunkenness (the habit of drinking strong drinks even entered the proverb "It's good to live with Czartoryski, drink with Radziwiłł, eat with Ogiński, talk with Rzewuski" [cit. Oleg Belyakov <https://www.rzewuski.com.ua/>]). In the Netherlands (the University of Leiden), Radziwiłł Sr. believed, Janusz would learn moderation and restraint, and become morally stronger. The duke's correspondent in the Netherlands was Krzysztof Arciszewski, who gave a complete description of the content of training (horses, dances, fortifications, and for politics and religion you need to go to France), the cost of training, everyday life, and services. Arciszewski also expressed several general warnings: young people often stay in cities, having learned (thereby misleading their parents-benefactors); spoke about the danger of casual relationships and leveling the role of adult mentors through the imaginary authority of older students. In Leiden, Janusz Radziwiłł entered the circle of acquaintances of the Prince of Orange. Historians called the University a "pearl": a large number of Moravians, Czechs, French, Walloons and representatives of other European peoples studied there. Local residents did not really like visiting students, which caused a lot of inconvenience with their lifestyle, mentality and incomprehensible languages. Therefore, the murder of a local resident by the servants of Janusz Radziwiłł caused a big scandal: one of the perpetrators of the incident was scarred on the throat, the other was expelled from the city. Nor did the prince's patronage help.

не забарилася: "Я знаю, що потрібно моєму синові, я знаю куди йому відправлятися на навчання. Не для того я його на чужину послав і платив великі гроші, щоб він вчився готувати нюрнберзькі пряники і роками сидів в глухих академіях! Негайно відправте його до Нідерландів для отримання військового досвіду, інакше ніяких грошей не отримаєте!" [17: 130]. Молодий князь, який страждав надзвичайним егоцентризмом, важко підкорився волі батька. Кшиштоф вибрав Лейден не тільки з позиції наявності в університеті знаменитої військово-інженерної школи, а й із причин суто особистих: він бачив любов сина до непомірної розкоші та пиятики (звичка до вживання міцних напоїв навіть увійшла в прислів'я "З Чарторийським добре жити, з Радзивілом – пити, з Огінським – їсти, з Ржевуським – розмовляти" [cit. Олег Беляков <https://www.rzewuski.com.ua/>]). У Нідерландах (університеті Лейдена), вважав Радзивілл-старший, Януш навчиться поміркованості й стриманості, морально зміцніє. Кореспондентом князя в Нідерландах був Кшиштоф Арцишевський, який дав повну характеристику змісту навчання (коні, танці, укріплення, а за політикою та релігією треба їхати у Францію), вартості навчання, побуту, послуг. Також Арцишевський висловив декілька загальних пересторог: молодь часто залишається в містах, пройшовши науку (тим самим вводять в оману своїх батьків-благодійників); розповів про небезпеку випадкових стосунків та нівелювання ролі дорослих наставників через уявний авторитет старших учнів. У Лейдені Януш Радзивілл увійшов до кола знайомих принца Оранського. Історики називали університет "перлиною": у ньому навчалася велика кількість моравців, чехів, французів, валлонців та представників інших європейських народів. Місцеві мешканці не дуже любили заїжджих студіозусів, які спричиняли багато незручностей своїм способом життя, ментальністю й незрозумілими мовами. Тому вбивство місцевого жителя слугами Януша Радзивілла спричинило великий скандал:

Thus, the authorities showed that foreigners, even nobles, will not escape punishment if a crime is committed. The arrogant Polish nobleman received a painful blow to his ego. It should be noted that before this incident, the university management tried to resolve problems correctly, without attracting public attention. The growth of discontent among the townspeople would result in a revolt against the young educational institution (founded in 1575). Members of the city Senate and the University Court, by verdict of both servants of the duke, not only showed that they respect the opinion of the residents of the city of Leiden, but can also ignore the opinion of the representative of the royal house, whose protegee was Janusz Radziwiłł. Prince, who professed the ancient Sarmatian canons (honor, courage, superiority of the gentry over all), did not forgive such an attitude towards his personality.

His revenge was unexpected, scandalous and shocking. At one of the ceremonies, a 20-year-old nobleman suddenly got up and from a high pulpit began shouting that the University, which was famous for its respectable names, had descended to beheading servants: "without the usual judicial procedures, your academic robes and the innocence of your guests for a private reason are stained with the blood of a foreigner, your disgust and thirst for bloody sacrifice are characteristic of commoners" [17: 138-139]. In fact, this demarche should not be considered a concern for the fate of a servant who was awarded the death penalty: the duke simply perceived it as an encroachment on his own honor, because he considered himself superior in kind to the entire university taken together. The following events were dramatic, but ended in an unspoken peace. Janusz's behavior was justified by his young age and inexperience. For his part, Janusz said that he is not afraid of anyone or anything, especially some kind of trial (interestingly, the trial was held in the Hague). The only person the young duke was really afraid of was his father Krzysztof Radziwiłł. They tried to hide the "Leiden brawl" from him, but the university itself sent out a message

одного з винуватців інциденту скарали на горло, іншого вислали з міста. Не допомогло ї заступництво принца. Тим самим влада показала, що іноземці, навіть вельможні, не уникнуть покарання в разі вчинення злочину. Зарозумілий польський дворянин отримав болючий удар по самолюбству. Зауважимо, що до цього інциденту керівництво університету намагалося залагоджувати проблеми коректно, не привертаючи уваги суспільства. Зростання невдоволення серед містян при цьому вилилося б у бунт проти молодого навчального закладу (заснованого 1575 р.). Члени міського Сенату та університетський суд вироком обом слугам князя не тільки показали, що поважають думку жителів міста Лейден, але й можуть проігнорувати думку представника королівського дому, ставлеником якого був Януш Радзивілл. Такого ставлення до своєї особи панич, який сповідував старовинні сарматські канони (честь, відвага, вищість шляхти над усіма), не пробачив.

Його помста була неочікуваною, скандальною та шокувальною. На одній із церемоній 20-річний вельможа раптом підвівся й із високої кафедри почав кричати про те, що університет, який уславився поважними іменами, опустився до відрубання голів слугам: "без звичайних судових процедур ваші академічні мантії та невинність ваших гостей із приватної причини заплямовані кров'ю іноземця, ваші огида й жага кривавої жертви є характерні для простолюдинів" [17: 138-139]. Власне, цей демарш не варто вважати переживанням за долю слуги, якому присудили смертну кару: просто князь сприйняв це як посягання на його власну честь, бо вважав себе вищим за родом за весь разом узятий університет. Наступні події були драматичними, проте завершилися негласним миром. Поведінку Януша виправдали молодим віком і недосвідченістю. Зі свого боку, Януш повідомив, що нікого і нічого не боїться, особливо якогось суду (цікаво, що суд відбувався в Гаазі). Єдиним, кого справді злякався молодий князь, був батько Кшиштоф Радзивілл. Від нього

about it to Europe, "thereby trying to humiliate the tycoon family". It was this interpretation of events in the Netherlands that the servants conveyed to the eldest duke, so his anger quickly subsided. And after duke Janusz received diplomatic powers from the newly elected Polish king Władysław IV Vasa, he generally changed his anger to mercy. As you can see, sometimes a historical event can grow out of an ordinary journey for knowledge, which for many years cooled relations between two powerful European states.

Further events showed that the educational voyage failed. In addition, it highlighted the difference in the political systems of Europe at that time. For the bourgeois Netherlands, Janusz Radziwiłł was a representative of the backward feudal magnate fringe of Europe, a kind of typical enfant terrible, who had honor and clung to his Sarmatian roots, which no one was interested in for a long time. An unsuccessful educational tour revealed the worst traits that most titled students on the eastern outskirts of Europe suffered from: hostility to the bourgeoisie as a new social class and arrogance. The "Leiden incident", in addition to the purely criminal context, also acquired an ideological one: the European University, using the example of its student, wanted to teach that the educational institution is intended for training, it is part of the city's infrastructure. In addition, it has rules that everyone must respect and comply with – law and decency.

Conclusions and research perspectives. All of the above gives grounds to draw certain results. Foreign researchers who have raised the issue of educational travel have studied it in detail and comprehensively and provide rich factual material. Nevertheless, despite an impressive array of works, we can talk about the common features of educational voyages.

Educational travel among those in power was both the fashion and the rule. It allowed you to get a comprehensive education in accordance with the standards of this form of acquisition at that time. Travel descriptions provide

намагалися приховати "лейденську бійку", але сам університет розіслав Європою повідомлення про неї, "тим самим намагаючись принизити магнатський рід". Саме таке трактування подій у Нідерландах слуги донесли старшому князю, тому його гнів досить швидко вгамувався. А після того, як князь Януш отримав дипломатичні повноваження від новообраного польського короля Владислава IV Вази, узагалі змінив гнів на милість. Як бачимо, інколи зі звичайної подорожі за знаннями може вирости історична подія, яка на довгі роки охолодила відносини між двома потужними європейськими державами.

Подальші події показали, що едукативний вояж не вдався. Крім того, він висвітавив відмінність політичних систем тогочасної Європи. Для буржуазних Нідерландів Януш Радзивілл був представником відсталого феодальної магнатської окраїни Європи, таким собі типовим enfant terrible, який мав гонор і чіплявся за свої сарматські корені, які давно нікого не цікавили. Невдалий освітній тур виявив найгірші риси, якими страждала більшість титулованих студентів Східної околиці Європи: ворожість до буржуазії як нового суспільного класу, зарозумілість, пиха. "Лейденський інцидент", окрім суто кримінального контексту, набув ще й ідеологічного: європейський університет на прикладі свого учня хотів навчити того, що навчальний заклад призначений для навчання, він є частиною інфраструктури міста. До того ж, у ньому діють правила, які кожен зобов'язаний поважати й виконувати, – закон і порядність.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Усе викладене вище дає підстави зробити певні підсумки. Закордонні дослідники, які порушували питання освітніх мандрівок, вивчили його докладно й всебічно і дають багатий фактологічний матеріал. Проте, незважаючи на значний масив праць, можна говорити про спільні риси освітніх вояжів.

Освітня мандрівка в можновладців була й модою, і правилом. Вона давала

invaluable descriptions of most aspects of life at that time.

Parents' instructions can be roughly divided into two main types: moral and ethical and travel rules themselves. The content of the instructions gives reason to note that this was a separate genre of prose, which did not just list requirements or instructions. Sometimes they contained thoughts of parents about life, the role of their son (less often their daughter) in society, memories of their own trips abroad. It can be considered a kind of textbook on education. Educational travel is a litmus test for presenting the conditions for obtaining education and its content, as well as the human characteristics of applicants. Most sources also help to make an analytical cross-section on the political and economic situation in various European countries where students were located. In terms of performance, even the "unsuccessful" Grand Tour from the point of view of moral education (remember Janusz Radziwiłł) gave a decent level of Education. It is worth recalling that in the Polish-Lithuanian Commonwealth, the king was elected. Obviously, everyone who had the right to vote had to take care of the greatness and development of the country. Without this, their own noble honor could remain a simple sound. Awareness of this connection influenced the choice of the first person in the country: the uneducated elite will not be able to choose the educated elite. Therefore, parental money and control, multiplied by the professed Sarmatian traditions and the diligence of young nobles, made the educational journey an important and indispensable stage in the life of many noble descendants. Most of those peregrine falcons really became falcons and proved themselves in politics, military affairs, construction and architecture. And all the literature created during the voyages became a repository of considerations on ethics, politics, pedagogy, history, geography, and philosophy. These studios remained in volumes collected on the shelves of ancestral libraries.

In general, that array of works on the topic of educational trips of young nobles,

змогу отримати всебічну освіту згідно з тодішніми стандартами такої форми її набуття. Описи подорожей дають неоціненний опис більшості аспектів тодішнього життя.

Інструкції батьків можна умовно розділити на два основні типи: морально-етичні та власне подорожні правила. Зміст інструкцій дає підстави зазначити, що це був окремий жанр прози, у якому не просто перераховувалися вимоги або вказівки. Подеколи вони містили роздуми батьків про життя, роль сина (рідше – доньки) в суспільстві, спогади про власні мандрівки за кордон. Можна вважати його своєрідним підручником із виховання. Освітні мандрівки є лакмусом для представлення умов набуття освіти та її змісту, людських характеристик здобувачів. Більшість джерел також допомагає зробити аналітичний зріз щодо політико-економічної ситуації в різних європейських державах, де перебували студенти. За результативністю навіть "невдалі" з позиції морального виховання Grand Tour (згадаємо Януша Радзивілла) давали достойний рівень освіти. Варто нагадати, що в Речі Посполитій короля обирали. Очевидно, що кожен із тих, хто мав право голосу, повинен був дбати про велич і розвиток країни. Без цього їхній власний шляхетський гонор міг залишитися простим звуком. Усвідомлення цього зв'язку впливало на вибір Першої особи країни: неосвічена еліта не зможе вибрати освічену верхівку еліти. Тому батьківські гроші й контроль, помножені на сповідувані сарматські традиції та старанність молодих вельмож, зробили освітню подорож важливим і неодмінним етапом життя багатьох шляхетських нащадків. Більшість тих мандрівників-сапсанів справді стали соколами й проявили себе в політиці, військовій справі, будівництві та архітектурі. А вся література, створена за час вояжів, стала вмістилищем міркувань з етики, політики, педагогіки, історії, географії, філософії. Ці студії залишилися в томах, зібраних на полицях родових бібліотек.

Загалом той масив праць із теми освітніх подорожей молодих вельмож, нащадків магнатів Речі Посполитої, дає

descendants of magnates of the Polish-Lithuanian Commonwealth, gives grounds to conclude: the life credo of the elite of the Polish-Lithuanian Commonwealth was brief: "Learn, Your mercies".

підстави зробити висновок: життєве кредо еліти Речі Посполитої було коротким: "Учіться, ваші милості".

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Barycz, H. (1948). *Maksymilian Fredro wobec zagadnień wychowawczych* [Maksymilian Fredro towards educational issues]. Kraków, 96-99 [in Polish].
2. *Edukacja Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku* [Education of the Commonwealth from the 16th to the 18th century]. (2023). Retrieved from: Baza Bibliograficzna. <https://irp.pth.net.pl/faq> [in Polish].
3. Fredro, Andrzej Maksymilian. (1855). *Przysłowia mów potocznych, albo przestrogi obyczajowe, radne, wojenne* [Proverbs of colloquial speech, or moral warnings, counselors, war]. Retrieved from: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/78168/edition/92602?language=pl> [in Polish].
4. Goszczyński, A. (2018). Podróże edukacyjne Jana Stanisława Sapiehy (1589-1635). [Educational journeys of Jan Stanisław Sapieha (1589–1635)]. [W:] *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej, T. 1: Sapiehowie* / red. T. Ciesielskiego i M. Sawickiego. Opole, 391-410 [in Polish].
5. Kowalczyk, M.E. (2017). Matki jako autorki instrukcji dla synów wyjeżdżających w podróż edukacyjną w czasach staropolskich [Mothers as the authors of instructions for sons going on an educational journey in Old Polish times]. [W:] *Źródła do dziejów staropolskich podróży edukacyjnych* / red. D. Żołądź-Strzelczyk i M.E. Kowalczyk. Wrocław, 91-104. Retrieved from: https://www.academia.edu/42677988/Kowalczyk_M_E_Matki_jako_autorki_instrukcji_dla_syn%C3%B3w_wyje%C5%BCd%C5%BCaj%C4%85cych_w_podr%C3%B3%C5%BC_educacyjn%C4%85_w_czasach_staropolskich_w_%C5%B9r%C3%B3d%C5%82a_do_dziej%C3%B3w_staropolskich_podr%C3%B3cy_educacyjnych_red_D_%C5%BB%C5%82%C4%85d%C5%BA_Strzelczyk_i_M_E_Kowalczyk_Wroc%C5%82aw_2017_s_91_104 [in Polish].
6. Komenskyi, Ya.A. (1940). Velyka dydaktyka [Great didactics]. *Vybrani pedahohichni tvory – Selected pedagogical works* / red. A. Krasnovskiyi. T. 1, 248 [in Ukraine].
7. Kucharski, A. (2018). *Europejczyk i targowiczanie. Podróż edukacyjna Seweryna Rzewuskiego* [A European and an inhabitant of the market. Seweryn Rzewuski's educational journey]. Silva Rerum. Retrieved from: https://www.wilanow-palac.pl/europejczyk_i_targowiczanie_podroz_educacyjna_seweryna_rzewuskiego.html [in Polish].
8. Kucharski, A., Roszak, S., & Wieczorek, A. (2018). Guwernerzy Rzewuskich na Podhorcach w XVII–XVIII wieku – szkic do portretu. [The Rzewuski tutors in Podhorce in the 17th–18th centuries – a sketch for a portrait]. *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Materiały z badań, część druga*. Redakcja Kazimierz Puchowski. Warszawa, 149-183. Retrieved from: https://pth.net.pl/uploads/irpedu/Raport_2.pdf [in Polish].
9. Kucharski, A. (2018). *Instrukcje rodzicielskie Wacława Rzewuskiego dla syna Seweryna oraz córek Teresy i Ludwiki z lat 1754 i 1763/64* [Parental instructions of Wacław Rzewuski for his son Seweryn and his daughters Teresa and Ludwika from 1754 and 1763/64]. Retrieved from: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bhw/article/view/15448/15209> [in Polish].
10. Kucharski, A. (2018). "Synu mój miły". *Instrukcja podróżna Anny Zamoyskiej dla synów (1699/1700)*. ["My beloved son". Anna Zamoyska's travel instructions for her sons (1699/1700)]. Silva Rerum. Retrieved from: https://www.wilanow-palac.pl/instrukcja_podrozna_anny_zamoyskiej_dla_synow_1699_1700.html [in Polish].

palac.pl/synu_moj_mily_instrukcja_podrozna_anny_zamoyskiej_dla_synow_1699_1700.html [in Polish].

11. Kuzminskyi, I. (2018). Muzyka ta muzykanty na zizdi monarkhiv u Lutsku u 1429 rotsi (rekonstruktsiia) [Music and musicians at the congress of monarchs in Lutsk in 1429 (reconstruction)]. *Ukrainska muzyka – Ukrainian music: nauk. chasopys*, № 3 (29), 5-13 [in Urhaine].

12. Markiewicz, A. (2017). Kilka uwag o zagranicznej podróży edukacyjnej młodych Tarłów (1663) [Some Remarks on the Educational Journey of the Young Tarłów (1663)]. *Prace Historyczne*. Krakow, nr. 144 (3/2017), 481-497. Retrieved from: <https://www.ejournals.eu/Prace-Historyczne/2017/Numer-3/art/9977/> [in Polish].

13. Markiewicz, A. (2020). Kręgi towarzyskie w diariuszu podróży po Europie Jana Michała Kossowicza (1682–1688) [Social circles in the diary of travels around Europe by Jan Michał Kossowicz (1682–1688)]. *Kulturowe historie podróżowania*. Katowice, 197-216. Retrieved from: <http://wydawnictwo.us.edu.pl/sites/wydawnictwo.us.edu.pl/files/khp-cc.pdf> [in Polish].

14. Markiewicz, A. (2020). Polacy rzadko doskonale umieją gadać po francusku [Poles rarely know how to speak French perfectly]. *Nauka języków w czasie edukacyjnych wojaży*. Silva Rerum. Retrieved from: https://www.wilanow-palac.pl/print/polacy_rzadko_doskonale_umieja_gadac_po_francusku_nauka_jezykow_w_czasie_edukacyjnych_wojazy.html [in Polish].

15. Okarynskyi, V. (2011). "Emir" Vatslav Rzheluskyi (Zhevuskyi) (1784-1831) na tli polsko-ukrainiskoho Romantyzmu (do 180-richchia zahybely) ["Emir" Vaclav Rzevusky (Zhevuskyi) (1784–1831) against the background of Polish-Ukrainian Romanticism (to the 180th anniversary of his death)]. *Ukraina-Yevropa-Svit – Ukraine-Europe-World: mizhnar. zb. nauk. prats. Serii: Istorii, mizhnarodni vidnosyny – Series: History, international relations*. Ternopil, vyp. 9, 182-203 [in Ukraine].

16. Pollak, R. (opracowanie). (1699). *Stanisław Herakliusz Lubomirski. Instrukcja synom moim do cudzych krajów ode mnie wyprawionym [An instruction to my sons sent from me to foreign lands]*. Retrieved from: <https://staropolscy.pl/stanislaw-herakliusz-lubomirski/instrukcja-synom-moim-do-cudzych-krajow-ode-mnie-wyprawionym> [in Polish].

17. Tomczak Robert, T. (2018). Podróż młodego magnata do szkół – książę Janusz Radziwiłł w cudzych krajach (1628–1633) [The young magnate's journey to school – Prince Janusz Radziwiłł in foreign countries (1628–1633)]. *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*. Materiały z badań, część druga. Redakcja Kazimierz Puchowski. Warszawa, 125-149. Retrieved from: https://pth.net.pl/uploads/irpedu/Raport_2.pdf [in Polish].

18. Tygielski, W. (2018). Na czyz te koszta i trudy? W jakim celu w XVII wieku wysylano mlodziez szlachecka na zagraniczne studia? [Why these costs and hardships? For what purpose were noble youth sent to study abroad in the XVII-th century?]. *W podróży po Europie / Redaktor naukowy Anna Kalinowska*. Warszawa, 277-296. Retrieved from: https://www.academia.edu/22394793/Na_c%C3%B3%C5%BC_te_koszta_i_trudy_W_jakim_celu_w_XVII_wieku_wysy%C5%82ano_m%C5%82odzie%C5%BC_szlacheck%C4%85_na_zagraniczne_studia [in Polish].

Received: April 27, 2023
Accepted: May 22, 2023